

ЛЕБЕДЕВА Лариса, к. е. н., ст. викладач кафедри економічної теорії
та конкурентної політики КНТЕУ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Виокремлено ознаки постіндустріального суспільства як нового соціально-економічного ладу XXI сторіччя. Наголошено на необхідності обґрунтування нової теоретичної концепції його дослідження.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, нова політична економія, творчість, соціально-культурний розвиток.

Сьогодні ми є свідками впливу світової фінансової кризи на економіку України: спад обсягів виробництва, ознаки нестабільності у банківському секторі, зростання курсу долара до гривні (в порівнянні з минулими роками), валового зовнішнього боргу України та ін. Але ж остання криза – не поодиноким явищем розладу функціонування інститутів ринкової економіки та індустріального суспільства, а системний процес переходу до нової стадії цивілізаційного зростання – стадії становлення постіндустріального суспільства, що пов'язана зі значними змінами як в інститутах

© Лебедева Л., 2012

самого суспільства, так і в економічній сфері. Отже, постає необхідність обґрунтування нової системи принципів та методів пізнання економічної дійсності, формування економічної науки, що зможе пояснити причини кризових явищ і віднайти шляхи їх подолання. Саме такою наукою стає нова політична економія.

Вивченню постіндустріального суспільства та методологічних проблем його дослідження присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: Д. Белла, Т. Сакайя, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, С. Хантингтона, В. Іноземцева, Ю. Зайцева, В. Савчука, А. Чухна [1–8] та ін. Однак багато питань залишаються невирішеними, зокрема потребує подальшого дослідження система правил і процедур вивчення нової організації економічних відносин – постіндустріального суспільства: адже нова дійсність вимагає й нової методології її дослідження.

Метою статті є дослідження соціально-економічних змін, що відбуваються у постіндустріальному суспільстві, та виявлення формату їх врахування та аналізу в новій політичній економії.

Глибинні витоки сучасної світової фінансової кризи криються у площині змін, що несе з собою постіндустріальне суспільство, у внутрішніх суперечностях нової системи та її взаємодії із зовнішнім середовищем. Тобто сама нова система є незрілою та перебуває на стадії свого формування, що, звісно, породжує суперечності між новими та старими її інститутами.

У процесі дослідження поняття "постіндустріальне суспільство" з'ясувалося, що існують різні трактування його сутності. Деякі вчені ототожнюють його з "постіндустріальною економікою". З одного боку, постіндустріальне суспільство – це теоретична абстракція, такий тип соціально-економічного ладу, що прийшов на зміну суспільству індустріальному, будь то "економіка знань", що широко вживається економістами заходу, чи економіка нового типу. У будь-якому випадку, використовуючи термін "суспільство майбутнього", мають на увазі таке суспільство, де домінує сфера послуг над матеріальною сферою, інформація та знання стають основними факторами економічного зростання, творчість стає універсальною робочою діяльністю. З іншої боку, під "постіндустріальним суспільством" можна також розуміти саме те суспільство з новими характеристиками, що виникає на базі постіндустріальної економіки. У цьому аспекті "постіндустріальне суспільство" – це та спільнота людей, що позитивно ставиться до творчої праці та інновацій, у структурі зайнятості якої переважає сфера послуг (що пов'язано зі зростаючою продуктивністю праці).

У праці "Прийдешнє постіндустріальне суспільство" Д. Белл наводить таке визначення: "Постіндустріальне суспільство засноване на послугах, тому воно є грою між людьми. Головні значення мають уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал, тому що його досвід і знання дозволяють йому відповідати усім вимогам постіндустріального суспільства. Якщо індустріальне

суспільство визначається через кількість товарів, що позначає рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, вимірюється послугами – охороною здоров'я, відпочинком і культурою" [1, с. 171].

В основу своєї концепції Д. Белл поклав ідею, що нове суспільство визначатиметься розвитком науки, знанням, причому сама наука, знання набуватимуть дедалі більшого значення. "Абсолютно очевидно, – пише він, – що постіндустріальне суспільство є суспільством знання в двоякому сенсі: по-перше, джерелом інновацій все більшою мірою стають дослідження і розробки (більше того, виникають нові відносини між наукою і технологією...); по-друге, прогрес суспільства, вимірюваний зростаючою часткою ВВП і зростаючою частиною зайнятої робочої сили, все більше визначається успіхами у сфері знання" [1, с. 288]. Таким чином, поряд зі зростаючою часткою сфери послуг у національному виробництві, Д. Белл головною ознакою постіндустріального суспільства визначав зростаючу роль інформації та знань у процесі виробництва.

Можна виокремити два рівня ознак постіндустріального суспільства: загальносуспільні та індивідуальні (рис. 1, 2).

Ознаки на загальносуспільному рівні безпосередньо базуються на економічному розвитку країни, зрілості економічної та політичної систем, особливостях постіндустріальної економіки; індивідуальні (саморозвиток та еволюція світосприйняття особи, усвідомлення себе як окремої творчої індивідуальності) є характеристиками особистими. Саме ці особливості постіндустріального суспільства і визначають коло проблем, з якими зіштовхуються країни на сучасному етапі, адже формування нового типу економіки та суспільства породжує безліч суперечностей, які, власне, і є першопричинами кризи світової економіки, наслідки якої ми відчуваємо донині.

Поділ ознак постіндустріального суспільства на два рівні обумовлено природою змін, що виникають у такому типі суспільства. Це об'єктивні зміни, що стосуються всієї спільноти людей, та суб'єктивні, характерні для окремої особи. Як підкреслює відомий дослідник проблем постіндустріального суспільства В. Іноземцев, перехід до нового соціуму означає, перш за все, зміну мотивації діяльності самої людини [7].

Необхідно зауважити, що побудова постіндустріального суспільства можлива лише на базі розвиненої економіки, яка б забезпечувала розширене суспільне відтворення. Як свідчить практика, найбільш конкурентоспроможні ті країни, що перейшли на стадію постіндустріального розвитку та використовують у своєму зростанні інновації та продукти НТП. Це підтверджує Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, адже у першу десятку лідерів рейтингу 2011–2012 рр. увійшли такі країни, як Швейцарія (індекс 5.74), Сінгапур (5.63), Швеція (5.61), Фінляндія (5.47), США (5.43), Німеччина (5.41), Нідерланди (5.41), Данія (5.40), Японія (5.40), Велика Британія (5.39). Таку високу оцінку сформуvalи саме їх здобутки у сфері розвитку ін-

новацій. Зокрема Швейцарія, що посіла перше місце за складовою "Фактори інновацій та розвитку" (ранг 5.79), Швеція – 2 місце (ранг 5.79), Фінляндія – 4 місце (ранг 5.56). Винятком є тільки Сінгапур, який за цією складовою посів 11 місце (ранг – 5.23), але має суттєві здобутки в інших сферах [9].

Рис. 1. Основні ознаки постіндустріального суспільства на загальносуспільному рівні

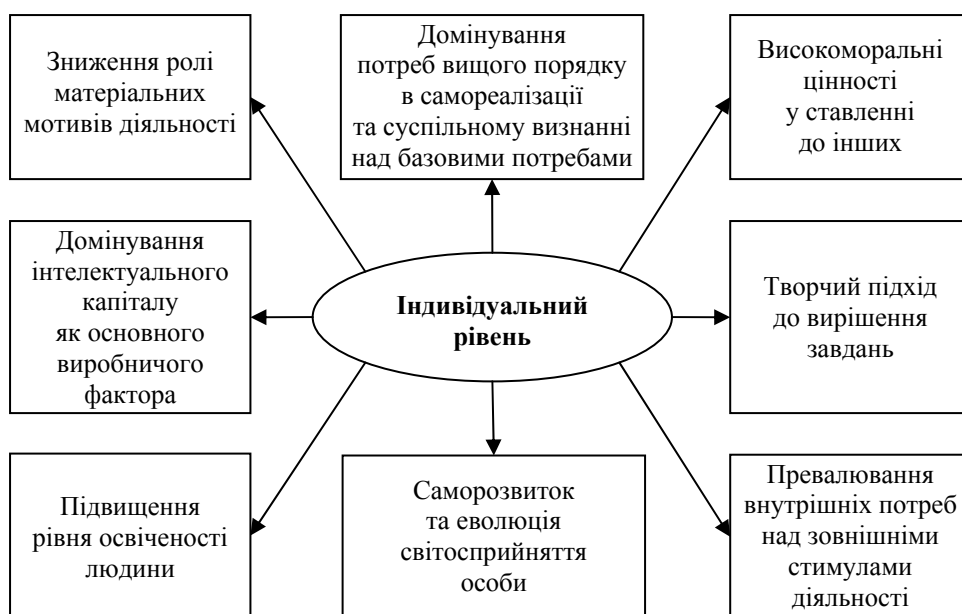

Рис. 2. Основні ознаки постіндустріального суспільства на індивідуальному рівні

За результатами оцінювання Індексу глобальної конкурентоспроможності 2011–2012 рр. Україна посіла 82-ге місце серед 142 країн з індексом конкурентоспроможності 4.0 [9], що наголошує на необхідності використання інновацій у виробництві, розробки програм їх державної підтримки та формуванні сприятливого інноваційного середовища.

Економіка постіндустріального суспільства суттєво підтримується державним соціальним забезпеченням, піклуванням про непрацездатних та охороною здоров'я своїх громадян. Гуманізація праці, створення зручних і нешкідливих умов праці, збільшення кількості вільного часу – все це є обов'язковими умовами постіндустріального ладу.

Глибинними ознаками постіндустріального суспільства є подолання колишніх форм організації товарних відносин, заміна приватної власності особистою та розгортання процесів, що сприятимуть подоланню експлуатації людини людиною.

Постіндустріальна господарська система базується на використанні новітніх виробничих ресурсів та праці нового типу робітників, основним видом діяльності яких є творчість. Перетворення знань та інформації безпосередньо у продуктивну силу, основний виробничий ресурс, ускладнює коректну оцінку витрат виробництва та витрат праці (у сфері інтелектуального виробництва).

Як фактор виробництва знання та інформація мають певні властивості:

по-перше, у них суперечливо поєднуються безмежність та рідкість, об'єктивний характер та суб'єктивізм, неможливість відтворення та тиражуваність. Можна навіть стверджувати, що поширення інформації тотожне її самозростанню, яке виключає застосування до цього феномену поняття рідкості;

по-друге, інформацію не можна спожити у традиційному розумінні цього поняття. Використання інформації будь-яким споживачем не обмежує можливостей інших одночасно застосовувати для власних цілей ту ж саму інформацію;

по-третє, інформація, що потенційно доступна величезній кількості людей, реально може бути засвоєна лише невеликою її частиною. Споживання інформації не обмежує можливості її використання іншими членами суспільства, однак сам цей процес зумовлений наявністю у кожної конкретної людини специфічних здібностей, умінь і навичок.

За умов інформаційної революції змінюється сама форма власності. "Чим користуються ті, хто примножує інформаційні цінності? – запитує Т. Сакаїя і відповідає: – Конструктору потрібні стіл, олівець й інші інструменти для графічного втілення своїх ідей. Фотографам і кореспондентам необхідні камери. Більшості програмістів достатньо для роботи лише невеликих комп'ютерів. Усі ці інструменти не такі дорогі і по кишені будь-якій людині", в результаті чого "у сучасному суспільстві тенденція до відокремлення капіталу від працівника змінюється протилежною тенденцією – їх поєднанням" [2].

Інформаційна революція позбавляє панівний клас індустріального суспільства монополії на засоби виробництва, на чому й ґрунтувалося їх домінуюче суспільне положення. Ця монополія руйнується насамперед в інформаційній галузі, адже особиста власність на засоби виробництва використовується, у першу чергу, не для розширення випуску стандартизованих благ, а для створення інформаційних продуктів, технологій та програмного забезпечення.

Особиста власність відрізняється від приватної тим, що не визначає соціального стану людей як господарюючих суб'єктів. Цей тип власності, так би мовити, обумовлює свободу людини від суспільства. Навпаки, приватна власність відображає залежність людини від економічної системи, адже існує лише як елемент ринкового господарства, за умов відчуженості робітника від засобів виробництва.

Фундаментом інституційної структури постіндустріального суспільства є особиста власність, що робить людину самостійним учасником суспільного виробництва. Її стан у цій системі залежатиме від того, наскільки створена нею продукція чи послуги будуть мати індивідуальну корисність для інших членів соціуму. При цьому роль приватної власності поступово знизиться та втратить свою значимість.

Характерне для індустріального суспільства протистояння між капіталістом і найманим працівником як власниками засобів виробництва і робочої сили замінюється взаємодією між працівниками, здатними самостійно розвивати власне виробництво, які працюють як партнери на взаємовигідних умовах, адже знімається основне протиріччя ринкової економіки – антагоністичність інтересів роботодавця та працівника.

В умовах, коли поступово знімається протистояння між працівником та роботодавцем, адже робітник, працюючи творчо, стає одночасно і "засобом виробництва" (тобто стає неможливим відчуження того продукту чи послуги, що він створює), зникає сам феномен експлуатації працівника. "Подолання експлуатації, виступає зворотною стороною заміщення праці творчою діяльністю" [7].

Отже, перехід до постіндустріального суспільства містить сукупність не лише "зовнішніх" (загальносуспільних), а й "внутрішніх" змін у самій людині.

До ознак постіндустріального суспільства на рівні окремого індивіда можна віднести зниження ролі матеріальних мотивів діяльності, адже за умови, коли творчість є основним видом діяльності і водночас одною з базових потреб, першорядного значення набувають потреби у самореалізації та суспільному визнанні.

Підвищення матеріального рівня життя створює потенційні передумови для становлення нової мотиваційної системи. Звільнена від необхідності постійного пошуку коштів для задоволення нагальних потреб, людина отримує доступ до всього різноманіття цінностей, накопичених цивілізацією, до саморозвитку, внаслідок чого рівень освіченості

сучасної людини зростає. Саме інтелектуальні здібності людини та її освіченість значною мірою визначають у постіндустріальному суспільстві як рівень її доходів, так і соціальний статус.

В умовах соціально-економічних трансформацій ключовими елементами продуктивних сил стають інформація, знання, творчість, що у своїй цілісності та синергії формують інтелектуальний капітал, який стає домінуючим фактором виробництва.

Таким чином, для врахування всіх змін, що відбуваються як в економіці постіндустріального суспільства, так і в його інститутах, необхідне формування нової теоретичної концепції. Саме цю роль може виконати нова політична економія. Як влучно зауважують вітчизняні науковці "нова вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і методів їх розв'язання перебуває у стадії формування, тому є радше потенційно перспективною, бо ще не домінує в системі традиційної методології" [6, с. 229].

Принципи нової політичної економії дослідження постіндустріального суспільства:

- відхід від ідеології економізму й економічного детермінізму;
- заміна аналізу безсуб'єктної моделі на людиноцентричну, сприйняття людини як мети економічної діяльності, врахування її потреб та інтересів;
- сприйняття та врахування в економічному дослідженні багатомірності та складності економічного життя;
- визнання рівноправності економічних та позаекономічних чинників розвитку сучасної економічної та господарської систем;
- використання принципу методологічного плюралізму в економічному дослідженні;
- побудова дослідження на основі системного методу.

На сьогодні стає цілком очевидно, що вибір людини – це не просто зіставлення економічної вигоди та визначення найкращого варіанту, а дещо інше – отримання морального задоволення від втілення суб'єктивних потреб. У науковому колі дедалі частіше йдеться про відмову від "споживацького" суспільства та формування людини-особистості, що стає основою для формування та розвитку постіндустріального суспільства та економіки, саме тому економічний детермінізм втрачає свою актуальність.

Подолання безсуб'єктного, позаособистісного аналізу економічних процесів та явищ, орієнтація на створення людиноцентричного господарського механізму стає основою економічного розвитку, адже важко заперечити той факт, що надмірне спрощення економічної дійсності, відірваність реальності від теоретичної моделі стало однією з першопричин кризи економічної теорії, яка спостерігається сьогодні. Саме тому нова політична економія ставить у центр свого дослідження людину як мету діяльності, а не її інструмент.

За умов становлення постіндустріального суспільства необхідним стає врахування в економічному дослідженні багатомірності та склад-

ності економічного життя, визнання потреби у синтезуючому мисленні, адже використовуючи інструментарій одного підходу чи школи, ми розкриваємо лише частину істини, залишаючи цілісну проблему поза увагою. Тому значного поширення у новій методології дослідження набув принцип методологічного плюралізму. Представники методологічного плюралізму у філософії економіки (Б. Колдуелл, Л. Боленд, Д. Макклоскі та ін.) виступають "за свободу вибору методу дослідження" [10, с. 510]. На думку Б. Колдуелла, визначальним положенням у методологічному плюралізмі є те, що "не існує універсального, логічно довершеного методу оцінки теорії" [11, с. 245]. Практична цінність методологічного плюралізму полягає в тому, що він "розв'язує руки" досліднику, не тримає його в рамках визнаної на певний час методології дослідження, при цьому значно розширюючи інструментарій його роботи.

Сьогодні із задоволенням базових потреб основної частини населення постіндустріальних країн стають можливими реалізація людини як творчої особистості та її культурний розвиток. Зі змінами у структурі та якості елементів продуктивних сил, відносинах власності у ХХ ст. складаються умови як для зміни ролі людини у системі виробництва, так і для формулювання якісно нової парадигми розв'язання теоретичних і практичних проблем цієї зміни. Розуміння творчої праці як основного виду діяльності людини, вільної внутрішньої її потреби та джерела існування людини як члена суспільства є необхідною умовою процесу трансформації індустріальної економіки, індустріального суспільства в суспільство постіндустріальне.

За таких умов актуальність дослідження проблеми закономірностей становлення, тенденцій розвитку, принципів гармонізації соціально-економічних відносин у посттрансформаційному суспільстві України лише зростає: без аналізу внутрішніх суперечностей нової системи економічних відносин (щодо відносин власності, розподілу, мотивації до праці, принципів узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності та формулювання системи заходів для їх подолання) будь-які концепції та моделі посттрансформаційного економічного розвитку України виявляються нежиттєздатними.

Отже, необхідна систематизація цих змін, яка може бути здійснена у рамках нової політичної економії, що буде спеціалізуватися саме на дослідженні закономірностей та інституційних форм відносин між людьми у процесі їх взаємодії, виявляючи суперечності та способи їх подолання за умов становлення нового соціально-економічного ладу – постіндустріального суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М. : Academia, 1999. — 773 с.
2. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего [Электронный ресурс] / Т. Сакайя // Новая постиндустриальная волна на Западе:

- Антология ; под ред. В. Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — 632 с. — Режим доступа : <http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.
3. *Тойнби А.* Цивилизация перед судом истории / А.Тойнби. — М. : Айрис-Пресс, 2006. — 592 с.
 4. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2004. — 784 с.
 5. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. — Режим доступа к статье : www.nbuv.gov.ua/polit/93hssc.htm.
 6. *Зайцев Ю. К.* Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. — К. : КНЕУ, 2011. — 337 с.
 7. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество : природа, противоречия, перспективы [Электронный ресурс] / В. Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000. — 304 с. — Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000946/index.shtml>.
 8. *Чухно А.* Науково-технічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії / А. Чухно // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 12–22.
 9. *The Global Competitiveness Report 2011–2012* [Електронний ресурс]. — Way of access : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf.
 10. *McCloskey D. N.* The Rhetoric of Economic Science: Essays on Methodology / D. N. McCloskey. — Boston, 1983. — 549 p.
 11. *Caldwell B. J.* Beyond Positivism: Economic Methodology in the twentieth century / B. J. Caldwell. — London, 1982. — 304 p.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012.

Лебедева Л. *Проблемы становления концепции постиндустриального общества.* Выделены признаки постиндустриального общества как нового социально-экономического строя XXI века. Отмечена необходимость обоснования новой теоретической концепции его исследования.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, постиндустриальная экономика, новая политическая экономия, творчество, социально-культурное развитие.

Lebedeva L. *Formational aspects of post-industrial society's concept.* The defining features of post-industrial society as a new socio-economic system of the XXI century have been pointed out and the need for a new theoretical concept of its research has been claimed.

Key words: post-industrial society, post-industrial economy, the new political economy, creativity, social and cultural development.